

De historische dimensie der pedagogiek

H. C. DE WOLF

Pedagogisch-didactisch Instituut der Universiteit van Amsterdam

Ook de studie der opvoedkunde aan de Nederlandse universiteiten heeft gedurende de laatste jaren te maken gehad met een steeds snellere toename van het aantal studenten en een voortdurende, zij het door velen onvoldoende geachte, uitbreiding van het wetenschappelijk corps. Samen met de vorderingen op wetenschappelijk terrein was deze ontwikkeling oorzaak van het ontstaan van verschillende specialisaties en/of afdelingen binnen de subfaculteiten of instituten voor pedagogiek. De wijze, waarop de verdeling van taken ten aanzien van onderwijs en onderzoek is geschied, was binnen de ruimte van het academisch statuut afhankelijk van de aan de verschillende universiteiten geldende inzichten en interessen. Onder de docenten in de opvoedkunde aan de Nederlandse universiteiten heerst geen grote eensgezindheid ten aanzien van bijvoorbeeld de vraag wat het eigene is van de discipline, die de pedagogiek tot een zelfstandige wetenschap zou maken. Ook in de discussie over de al dan niet waardevrijheid van de pedagogiek werden en worden verschillende standpunten ingenomen. Samen met grote verschillen in vooropleiding, geaardheid en belangstelling heeft dit ertoe geleid, dat het vak opvoedkunde aan de ene Nederlandse universiteit slechts bij benadering dezelfde inhoud heeft als aan de andere. Vanuit deze situatie kon Van Hulst schrijven, dat de vraag naar één kernstudie voor alle subfaculteiten nog prematuur is¹. De discussie hierover zou echter wellicht ook voorbereid kunnen worden doordat beoefenaren van diverse onderdelen van de studie aan de verschillende universiteiten bij de ontwikkeling van hun vak contact houden met elkaar. De interuniversitaire discussie over het vak onderwijskunde zou door

andere vakken nagevolgd kunnen worden. Een van de vakken waarin samenwerking dringend noodzakelijk geacht moet worden is de historische pedagogiek.

In het academisch statuut wordt onder de studie in de opvoedkunde genoemd: 'stelsels en stromingen uit de geschiedenis der opvoedkunde'. In de diverse studieprogramma's wordt dit vertaald door het vak 'historische pedagogiek'. Onder deze naam komt het ook voor in de studieprogramma's der pedagogische academies. Het vak bestaat al geruime tijd en sinds de afzonderlijke organisatie van de studie der opvoedkunde aan de Nederlandse universiteiten is daarbinnen op verschillende wijzen ruimte gemaakt voor de historische discipline. Men zou dan ook kunnen veronderstellen, dat de historische pedagogiek zich in de loop der jaren vooral inhoudelijk zou hebben ontwikkeld. De werkelijkheid is anders. Slechts de grootste optimist kan de toestand waarin dit vak zich bevindt veelbelovend noemen. Pessimisten zouden zelfs kunnen denken, dat het vak spoedig uit de verschillende programma's zal zijn weggevaagd. Dat zou dan behalve door de onmacht van de historische pedagogiek om zichzelf waar te maken onder andere veroorzaakt worden door de ontwikkeling van de pedagogiek in een meer pragmatische soms zelfs technologische richting. Het wordt tijd, dat een ieder die erbij betrokken is en vooral, dat zij, die beweren de historische pedagogiek een goed hart toe te dragen, de toestand onder ogen zien en hieruit hun conclusie trekken. Voordat men zich stort in een academische discussie over de zin en betekenis der historische pedagogiek of over het precieze werkterrein van het vak, is het wellicht goed zich eens af te vragen of het

elders een gezonder uiterlijk heeft dan in Nederland over het algemeen het geval is.

Een blik alleen al in *Pedagogica Historica* maakt duidelijk, dat er in het buitenland wel iets meer te doen is dan in Nederland.

Van 18 tot 20 december 1970 werd in Nottingham het jaarlijks open congres gehouden van *The Society for the History of Education*. Prof. Dr. M. de Vroede uit Leuven, Drs. H. H. van der Laan, medewerker aan de Vrije Universiteit te Amsterdam voor het onderdeel historische pedagogiek en schrijver dezes, die zich met hetzelfde vak bezig houdt aan de Universiteit van Amsterdam, waren daar aanwezig. Vooral voor ons Nederlanders was het heilzaam te kunnen constateren, dat sinds jaren een aanzienlijk aantal wetenschapsmensen zich in Groot-Brittannië bezig houdt met de geschiedenis van opvoeding en onderwijs in de meest brede betekenis van het woord.

De Society, die een paar honderd leden telt en zich als eerste doel stelt 'to further the study of the history of Education', geeft een Bulletin uit, waarin, sinds de oprichting in 1967, talloze bibliografische overzichten zijn opgenomen. Alleen al de lijsten van scripties en theses aan de Britse universiteiten geven de Nederlandse beoefenaar van het vak een gevoel van minderwaardigheid.

Het onderwerp van de conferentie was de verhouding tussen Sociologie en Geschiedenis, een vraagstuk, dat ook op het continent en in ons land al vele malen de aandacht heeft gekregen die het verdient en niet op minder verdienstelijke wijze dan hier het geval was. Het kreeg hier echter terecht opnieuw aandacht omdat het actualiteit heeft gekregen door een aantal studies, die men als een nieuwe ontwikkeling in de Britse historische pedagogiek zou kunnen aanduiden. De werken van o.a. Musgrave², Musgrove³, Simons⁴ en Evans⁵ vertonen een belangstelling voor sociaal-economische achtergronden van opvoeding en onderwijs die symptomatisch mag heten. De deelnemers aan de conferentie en ook de leden van de Society zijn voor een deel verbonden aan universiteiten, voor een niet gering

deel echter zijn zij docent aan een *College of Education*. De meesten stelden prijs erop zichzelf historicus te noemen met als bijzondere belangstelling de geschiedenis van onderwijs en opvoeding. Zij hadden duidelijk geen moeite met de vraag naar de zin en betekenis van hun vak. De sfeer was er een van zelfbewustzijn op grond van een indrukwekkende hoeveelheid werk op het terrein, dat men zich gekozen had en dat blijkt de titels van de werken in de bibliografische overzichten niet al te nauw omgrensd gekozen was.

De *Society for the History of Education* zij hier vermeld, omdat men wellicht in Nederland zich haar bestaan nauwelijks bewust is. De lezer moge weten, dat er ook in andere landen op het gebied der historische pedagogiek heel wat aan de hand is. Zo had de Belg onder ons, Professor de Vroede, meer reden om zich op zijn gemak te voelen dan wij Nederlanders.

Men kan een snel inzicht verwerven in de stand van zaken in België door raadpleging van Plancke's overzicht en bibliografie uit 1950⁶ en wat de volgende jaren betreft uit *Paedagogica Belgica*⁷.

De Vroede zelf heeft in zijn laatste boek⁸ aangetoond, dat er nog heel wat werk te verzetten valt, maar ditzelfde boek kon geschreven worden in een universitaire organisatie in België ten aanzien van de historische pedagogiek, zoals men zich in Nederland nauwelijks zou kunnen voorstellen. In Leuven wordt op dit moment de historische pedagogiek bemand door twee hoogleraren en enkele medewerkers. Dit is één duidelijke demonstratie van het feit, dat in België de historische pedagogiek zich meer ruimte heeft weten te scheppen dan in Nederland. In Duitsland is, onder andere blijkt het *Zeitschrift für Pädagogik*⁹, de *Geschichte der Pädagogik* voorwerp van discussie, vooral nu het vak zich in de studieprogramma's van universiteiten en *Pädagogische Hochschule* niet zonder moeite weet te handhaven. Voor de discussie is blijkbaar grote belangstelling, die doet vermoeden, dat er gesproken kan worden van een kentering ten gunste van de historische pedagogiek. Overigens is juist

in Duitsland de produktie van werken op dit terrein van de historische pedagogiek de laatste decennia niet gering geweest, noch in kwaliteit noch in kwantiteit. Een ontwikkeling in eenzelfde richting als in Engeland werd misschien zeven jaar geleden al aangeduid in een artikel van Furck, waarin hij ondermeer een onderverdeling van het vak voorstelde en de vraag stelde of niet naast de opvoedkundige ideeën-geschiedenis nodig de geschiedenis diende geschreven te worden van de praktijk van opvoeding en onderwijs. Met zijn vraag verwees hij naar de discrepantie tussen theorie en praktijk, die niet alleen een historisch gegeven hoeft geacht te worden. Ook in Frankrijk, de Verenigde Staten en de Oost-Europese landen wordt de geschiedenis van onderwijs en opvoeding op vele wijzen en om vele redenen beoefend. Wil men zich hiervan op de hoogte stellen, dan zou men in eerste instantie het in Gent uitgegeven internationale tijdschrift *Pedagogica Historica* kunnen raadplegen. Daar kan men dan ook constateren, dat in Nederland, waar onderwijs en opvoeding altijd zo in het centrum van de belangstelling hebben gestaan, de kennis van het verleden hiervan slechts weinig op wetenschappelijke wijze wordt nagestreefd en bereikt.

In mei 1969 publiceerde Dr. N. F. Noordam, onder de titel *Recente Historisch-Pedagogische Literatuur in Nederland*¹⁰ een overzicht van wat in het voorgaande decennium verschenen was. De oogst was gering en voor een deel slecht van kwaliteit. Het staat wel vast, dat in vroeger jaren de opbrengst niet meer en beter was. Alle werken van wetenschappelijke standing op dit terrein ooit in Nederland geschreven en verschenen vullen slechts enkele meters boekenkast of wellicht nog minder. Een overzicht van scripties op dit terrein is er bij mijn weten niet. Het is ook onwaarschijnlijk dat het er vele zouden zijn. De kwaliteit van die er wel zijn zal, gezien de kwaliteit van de weinige proefschriften over een historisch pedagogisch onderwerp, ook niet de moeite van het lezen waard kunnen zijn. Er is een duidelijke bloedarmoede in de Nederlandse historische pedagogiek, ook als men deze vergelijkt met de

ontwikkelingen in andere landen. Dat betekent dan ook noodzakelijk, dat het onderwijs in dit vak aan de Nederlandse universiteiten en pedagogische academies slechts kan steunen op een uiterst schaarse literatuur van eigen bodem. Aangezien de buitenlandse literatuur zich over het algemeen niet of nauwelijks zal inlaten met typische Nederlandse zaken in opvoeding en onderwijs, moet voor de pedagoog, die vooral hiervoor belangstelling heeft de betekenis van de Nederlandse historische pedagogiek wel uiterst gering blijven. Er zal gewerkt moeten worden om hierin verandering te brengen, niet vooral gediscussieerd.

Uitgangspunt voor activiteit, die leidt tot vergroting van de feitelijke betekenis van de historische pedagogiek in Nederland zal moeten zijn de in de geschiedwetenschap levendig gehouden overtuiging, dat actuele structuren, waarden en normen in hun ontwikkeling naar de toekomst mede bepaald zijn door het verleden. Iedere wetenschap, die zich bezighoudt met menselijk gedrag of menselijke samenleving heeft dan ook rekening te houden met de historische dimensie ervan. Het besef daarvan is gelijk aan relativering, die verabsolutering van het actuele onmogelijk maakt. De pedagogiek als wetenschap van het opvoeden zal zich permanent bewust dienen te zijn, dat alle huidige denken over opvoeding en onderwijs sterk bepaald is door dat in voorgaande eeuwen. Daarnaast zal iedere pedagoog bij zichzelf en anderen het besef levendig dienen te houden, dat alle moderne opvoeding en onderwijs in hun afhankelijkheid van sociaal-economische, politieke, godsdienstige en kulturele omstandigheden slechts te relativieren en dus te begrijpen zijn tegen de achtergrond van het verleden. De historische pedagogiek zou dan ook gedefinieerd kunnen worden als de belichting van pedagogische problemen met behulp van de methoden der geschiedenis, vanuit de overtuiging, dat de actualiteit mede bepaald wordt door het verleden. Ik denk, dat deze omschrijving zo ruim is, dat vele activiteiten hierbinnen mogelijk zijn. Tegelijk meen ik, dat zij nauwkeurig genoeg is om geen misverstand te laten

bestaan over de aard van het vak. Ik voor mij heb er geen behoefte aan over de hier gekozen uitgangspunten te discussiëren en zie ook niet de algemene noodzaak of wenselijkheid van een dergelijke principiële discussie. Systematische kennis van het verleden wordt sinds eeuwen op vele wijzen en om vele redenen nagestreefd en verworven. De relevantie van deze kennis werd vele malen in twijfel getrokken of daadwerkelijk ontkend. Vooral echter in de laatste eeuwen heeft de geschiedwetenschap een onnoemelijk aantal beoefenaars gehad, die gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor een vrijwel onoverzienbare produktie van historische studies. De discussie over de zin van al dit werk groeide met het werk mee, hoewel zij lang niet voor iedere historicus gevoerd hoefde te worden om hem het werken mogelijk te maken. Pedagogen zijn meer dan anderen wellicht geneigd discussie vooraf te laten gaan aan handelen, in de praktische relatie met de geschiedwetenschap, die de historische pedagogiek zou moeten zijn, zouden zij wellicht in deze noodsituatie eens kunnen proberen het voorbeeld van de historici te volgen. Er is vooral één manier, waarop de historische pedagogiek haar levensvatbaarheid kan bewijzen en dat is door er te zijn. Laat de discussie over zin en betekenis dan gevoerd worden als begeleiding van het werk en niet als voorwaarde vooraf.

Enige jaren geleden is er in Pedagogische Studiën¹¹ een discussie gevoerd, waarin onder andere de vraag naar voren werd gehaald door wie de historische pedagogiek beoefend zou dienen te worden, door de pedagoog met historische belangstelling of door de historicus met belangstelling voor het veld van opvoedkunde, opvoeding en onderwijs. Noordam heeft toen beweerd, dat het antwoord op deze vraag er niet zoveel toe deed. Hij hield in feite een betoog, dat erop neerkwam, dat volgens hem het terrein groot genoeg was om allerlei werkers ruimte voor arbeid te geven. Zijn nuchtere en realistische kijk is kort geleden uitgemaakt voor 'eclecticisme'¹². Volgens de gebruiker is eclecticisme echter slechts schijnbaar. Hij komt tot de ingenieuze gedachtenkronkel 'zelfs een eclectische habitus leidt klaar-

blijkkelijk uiteindelijk tot één van de reeds genoemde standpunten. Een samengaan van geschiedenis en pedagogiek, als twee verschillende wetenschappen, lijkt niet goed mogelijk. Er is óf sprake van historie óf van opvoedkunde. Door Noordam wordt de geschiedenis van opvoeding en onderwijs als historie beschouwd'. Misschien, dat er pedagogen zijn die behoefte hebben aan een hokjesgeest, die de heer Dodde hier voorstaat, de rijke historie der geschiedschrijving zou hier kunnen leren, dat de historische discipline ten nutte gemaakt kan worden van vele andere disciplines zonder dat zij zich ooit bezorgd hoeft te maken over het behoud van haar eigen gezicht.

De heer Dodde heeft recht op zijn mening, dat geschiedenis en pedagogiek onvereenigbaar zijn, zoals hij ook het recht heeft het terrein van wat hij historische pedagogiek wenst te noemen af te bakenen en in te delen, een vruchtbare bijdrage tot de ontwikkeling van een nogal achtergebleven vak lijkt zijn opvatting niet. Zolang ook het resultaat niet meer is dan het volgens historische maatstaven nogal gebrekkig boek als zijn geschiedenis van de Inspectie in de Bataafse Tijd of een rommelig artikel over het klassikaal onderwijs¹⁴ lijkt wat meer bescheidenheid niet ongepast. Er zijn overigens al eerder ingenieuze rubriceringen gemaakt van de historische pedagogiek, die niet veel effect sorteerden.

Er is in Nederland een grote hoeveelheid onbewerkt materiaal dat gebruikt zou kunnen worden als de grondslag voor een Nederlandse historische pedagogiek. De archieven bevatten talloze kostelijke gegevens, aan de hand waarvan bijvoorbeeld de totstandkoming van ons huidige onderwijssysteem beschreven zou kunnen worden. Niet alleen uit deze archieven, maar uit alle mogelijke, soms niet specifiek pedagogische literatuur, zou, eventueel naar het voorbeeld van buitenlandse werken, na methodisch verantwoord onderzoek pedagogisch relevante literatuur te creëren zijn. Alle onderzoek op dit terrein door historici verricht zouden de pedagogen dankbaar kunnen benutten ook al is het niet direct naar hun probleemstellingen toege-

schreven, zoals de historici ongetwijfeld dankbaar zullen zijn, wanneer de pedagogen zelf hun hierin voorgaan, mits zij maar niet achteloos voorbijgaan aan de in de loop der eeuwen verworven historische methodieken. Deze zijn overigens niet zo gecompliceerd, dat zij zelfs voor een belangstellende leek niet te vatten zouden zijn.

De werkelijke bedreiging voor de historische pedagogiek in Nederland zit dacht ik niet in de onzekerheid over zin en betekenis. Noordam heeft op zijn stellingname in deze nooit serieuze bestrijding gevonden. Ik meen zelfs, dat de bedreiging ook niet zit in de wel gesignaleerde opmars van pragmatische en technologische uitgangspunten en technieken in de pedagogiek. De grote bedreiging zit hierin, dat niemand of vrijwel niemand in Nederland bereid èn in staat is gedurende jaren methodisch onderzoek te doen, dat kan uitmonden in een of meer publikaties, waarin de zinvolheid van de historische pedagogiek gedemonstreerd wordt. Recentelijk publiceerde De Vroede zijn boek 'Van Schoolmeester tot Onderwijzer'. Dit omvangrijke werk maakt iedere discussie over de vraag wat De Vroedes opvattingen over de historische pedagogiek zijn, overbodig. Hij demonstreert ze afdoende. Zelfs als men ze afwijst, kan men niet voorbijgaan aan het feit, dat over de opleiding tot onderwijzer in de door hem behandelde periode in België na dit werk niet veel meer te leren valt. De Vroede heeft jarenlang bibliotheken bezocht en archieven doorgewerkt. Hij deed dit terwijl hij als lector verbonden was aan de universiteit van Leuven. Het is vrijwel ondenkbaar, dat degenen, die aan de Nederlandse universiteiten belast zijn met historische pedagogiek, een dergelijke tijd en ruimte om te werken zouden krijgen. Ieder van hen weet hoe de onderbezetting van het wetenschappelijk corps tezamen met de tijdvergende democratiseringsbewegingen een bedreiging vormen voor het wetenschappelijk werk. De historische pedagogiek is misschien niet het enige vak, dat daardoor wetenschappelijk niet van de grond komt, het hoort echter in het rijtje wel thuis. Er is wellicht nog iets te redden door een intensieve

samenwerking tussen de beoefenaren van de historische pedagogiek in Nederland. Deze samenwerking zou onder andere kunnen bestaan in de uitwisseling van door onderzoek verkregen gegevens door mensen die met verschillende vraagstellingen op hetzelfde terrein werkzaam zijn. Zij zou ook kunnen bestaan in de bespreking van Studieprogramma's. Iedere belangstellende zij bij deze uitgenodigd!

Aantekeningen

1. J. W. van Hulst, Een proeve van een universitair leerplan voor opvoedingswetenschap. Pedagogische Studiën 47 (1970) p. 23 e.v.
2. vgl. P. W. Musgrave, Society and Education in England since 1800. London 1968.
idem, Technical Change, the Labour Force and Education. Oxford 1967, z.o. Sociology, History and Education. A Reader Edited by P. W. Musgrave.
3. vgl. F. Musgrove, Middle Class Education and Employment in the nineteenth Century. Economic History Review, August 1959. z.o. Musgrove's bijdrage in de door Musgrave uitgegeven Reader: Population Changes and the Status of the Young, in Middle-class Families and Schools, 1780-1880: Interaction and Exchange of Function between Institutions.
4. B. Simon, Education and the Labour Movement, 1870-1920. Leicester 1965.
5. Leslie Wynne Evans, Education in Industrial Wales, 1700-1900. Cardiff 1970.
6. R. L. Plancke, De historische pedagogiek van België. Overzicht en bibliografie. Antwerpen 1950.
7. Paedagogica Belgica, periodieke bibliografie en overzicht van de Belgische paedagogische studiën.
8. M. de Vroede, Van Schoolmeester tot Onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg van het Eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842. Leuven 1970.
9. Zeitschrift für Pädagogik 1970 no. 4.
10. In Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs 27. Mei 1969.
11. I. van der Velde, Samenwerking tussen historici en beoefenaren der historische pedagogiek. Ped. Studiën 43 (1966). N. F. Noordam, Over de samenwerking van historici en de beoefenaren

- van de historische pedagogiek. Ped. Studiën 43 (1966) J. J. Pienaar, Die historiese pedagogiek in sy bestaansrelasie. Ped. Studiën 44 (1967).
12. N. L. Dodde, Historische Pedagogiek. Ped. Forum 4 (1970) pag. 101 e.v.
  13. N. L. Dodde, Het Rijksschooltoezicht in de Bataafse Republiek. Groningen 1968.
  14. In Ped. Forum 4 (1970). pag. 153 e.v.
  15. N. F. Noordam, Zin en Betekenis der Historische Pedagogiek. Groningen 1968.

Curriculum Vitae:

Dr. H. C. de Wolf studeerde in Nijmegen geschiedenis en economie tot 1962. Promoveerde daar in 1964 op een proefschrift over armenzorg in Amsterdam.

Publiceerde een aantal artikelen en in 1970 „De Kerk en het Maagdenhuis”, een boek, waarin o.a. de geschiedenis van het Maagdenhuis, een voormalig katholiek meisjesweeshuis ter sprake komt. Was geschiedenisleraar te Amersfoort van 1961 tot 1969. Is thans als wetenschappelijk hoofdmedewerker verbonden aan het Pedagogisch-Didactisch Instituut der universiteit van Amsterdam met als onderwerp de Historische Pedagogiek.